

OOSTVLAAMSCH ZANTEN.

Mededeelingen van den Bond van Oostvlaamsche Folkloristen.
Maatschappij zonder Winstbejag.

TWEEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT.

De leden ontvangen de mededeelingen gratis Jaarlijksche bijdrage voor het lidmaatschap : 12 frank	Redaktie: F. Van Es, Brabantstr. 29, Aalst. Postcheckrekening 2043,98. P. Luyckx, Gent.	Prijs per n ^o : 3 fr. Abonnementprijs buitenland: 3 belga's
---	--	--

De Tuiltjes op de Nok als noodzakelijke Dakversiering. (Volkskunst)

Wat ons bij het onderzoek van den hoevenbouw in de provincie Oost-Vlaanderen o. a. buitengewoon heeft geïnteresseerd, dat waren de eigenaardige, soms heel karakteristieke tuiltjes van stroo, die we gewoonlijk op de beide hoeken van van een met stroo belegd dak van woning, stal of schuur mochten aantreffen.

Deze tuiltjes zullen we hier nokspil-tuiltjes noemen, dit - zooals we verder zullen zien - terwille van hun functie.

Zij hebben verschillende vormen, die ieder min of meer gelokaliseerd zijn. In het Nederlandsch noemt men ze "tuiltjes..". De buitenlieden noemen ze : fatsoentjes, pareeringskens, paradekens. versieringskens, bouquetes, kaafjes, schuifkens, stroofoedjes of spieën.

Volgens de mythologen zouden zij de verbasterde vorm zijn, het bezinksel van een zeer oud-Germaansch gebruik van den Hamer van Donar, dien de Germanen op hun woning plaatsten als onheilafwerend teeken tegen den gevreesden blikseminslag.

Het valt echter moeilijk thans te onderzoeken, in hoever deze eigenaardige spullen eenigszins in verband met dit gebruik staan. Of zij nu werkelijk daaruit zijn ontstaan, en door de eeuwen heen, op min of meer traditioneele wijze tot ons zijn gekomen, zullen wij hier niet trachten op te lossen.

Vooreerst mochten we door veel plagen en vragen heel zelden en dan meestal op zeer onduidelijke wijze vernemen, waartoe ze thans feitelijk moesten dienen of welk een geestelijke waarde of beteekenis zij voor de hedendaagsche buitenlieden hebben. In alle geval noch bij de bewoners van een met stroo bedekt dak, waarop deze spillen prijken, noch bij den stroodekker kan men iets vernemen dat houvast geeft om ze in den kring van dezen Donarkultus (1) te betrekken.

Wel vernemen wij dat het plaatsens van dergelijke spillen op het dak als een noodzakelijkheid wordt beschouwd, ja zelfs, wordt geëischt, omdat ze doelmatig zijn. Vervolgens blijkt uit de verscheidenheid van vorm of gedaante dezer spillen, dat ze een soort van reclameteeken zijn en dat eertijds (nu nog trouwens), ieder stroodekker zijn eigen type van nokspil plaatste, waardoor het ook mogelijk was den vervaardiger van dit of gindsch stroodak te herkennen.

* * *

Het meest oorspronkelijke type van nokspil-tuiltje - dat hier nu eigenlijk niet meer den naam van spil verdient - is de stompvorm of aanzet, waaruit de tegenwoordige spillen om zoo te zeggen zijn ontstaan.

Deze allereenvoudigste vorm schijnt dan ook zeer oud.

Het ontstaan van dezen stompen tuilvorm, komt dès te begrijpelijker voor als we weten, dat het plaatsens van de stroo- of rieten bundels op de dakuiteinden, op zoo'n wijze gebeurde en nog gebeurt, dat het loskomen of verschuiven van de overige, daarnaast geplaatste lagen stroo of riet op de dakschilden daardoor onmogelijk wordt gemaakt. Daarom worden gewoonlijk twee bundels, die het werk moeten voltooien, samengebonden aan de nokuiteinden, waarop ze dan ook worden vastgezet, zoodat de stevigheid van het gansche werk daardoor wordt verzekerd. Het samenbinden van deze twee bundels, haaks- of sprietliggend op de nok, heeft voor gevolg, dat er langsboven, uit het samengebonden gedeelte, aldus een stompvorm ontstaat. (zie fig. 15 en 29).

(1) Over dezen Donarkultus zal later gehandeld worden in een bijdrage :
Over Dondersteen.

Deze soort van stompjes is zoo onvermijdelijk als noodzakelijk en hier denken we onwillekeurig aan de daarbij zeer passende benaming door de buitenlieden er aan gegeven o. a. stroo-hoedjes of spieën.

Indien wij nu de afbeeldingén van b. v. Centraal-Afrikaansche woonhutten beschouwen, zoo stellen we ook vast, dat het riet, waarmede deze hutten bedekt zijn, in den top van het gewoonlijk konisch dak, menigmaal tot een soort van spil is samengebonden, die evenveel gelijkenis vertoont met deze, welke we hier te lande aantreffen. Echter schijnen deze spillen voor de inlanders, voor zoover wij konden nagaan, hoegenaamd geen symbolische beteekenis te hebben.

Een treffend en oer-oud voorbeeld nu, dat ons onmiddellijk aangaat, zal ons een Oud-Germaansche huisurne uit den brons- of den Hallstatttijd, en die een woning voorstelt, vertoonen.

Het is de urne van Königs-laue of Aschlersleben (R.-B. Magdeburg). Deze miniatuurwoning is rechthoekig en van een hoog ontwikkeld, steil schilddak voorzien. De vertikaalloopende lijnen of groeven wijzen er op dat wij hier met een stroo- of rieten dak te doen hebben. Boven, aan de beide dakschilden, zien wij duidelijk het riet van die dakschilden op de nok tot een stompje samengebonden en verbonden zijn met de "vuste", (vorst), die heel waarschijnlijk van gevlochten of "gewrongen", stroo is.

Deze stompvorm (fig. 15) treffen we verder nog aan op nog veel latere documenten o. a. op miniaturen en schilderijen (XIVe, XVe, XVIe en XVIIe eeuw). Heden vinden wij hem nog op menig dak terug.

Door hun zuiver praktisch doel en hun eenvoud, kan hier van geen volkskunst spraak zijn. Ook kunnen zij daarbij o. i. hoegenaamd niet hun ontstaan aan een bijgeloovig gebruik te danken hebben.

* * *

Komen wij nu aan de eigenlijke nokspil-tuiltjes (fig. 1-22).

"Die Volkskunst", zegt Bartels (Der deutsche Bauer, Leipzig) "wie sie sich am und im Bauernhaus entfaltet hat, ist nicht so alt und nicht so original, als man einst hat glauben wollen. „ Ook weten wij dat de volkskunst op het platteland heel dikwijls zijn motieven ontleent aan een bepaalde periode

van de groote stadskunst, op eigen naïeve wijze vertolkt. Deze motieven blijven dan ook lang in zwang, voornamelijk als zij doelmatig zijn.

Zoo zien we inderdaad op 16^e-17^e eeuwsche boerenwoningen, in Duitschland vooral, ook in Noorwegen b. v., dat de spil, gewoonlijk van hout, deel uitmaakt van de gevelversieringen.

Bergner in zijn "Handbuch der Bürgerlichen Kunst-Altertümer in Deutschland" (blz. 148) schijnt in deze spil niets bijzonders te hebben gezien. "Das Uhlenluck (waarboven deze spillen gewoonlijk voorkomen) im Giebel ist vielfach mit geschnitzten Fühlungen ausgesetzt und die gekreuzten Ortsparen gehen in Pferdeköpfen aus, den uralten Symbolen des Sachsenstammes".

De teekeningen van Aug. Böhmé (c. f. A. Heins) geven op heel duidelijke wijze afbeeldingen weer van oude houten Ypersche stadswoningen van verschillende data. Hier kunnen we ons nogmaals van de doelmatigheid dezer houten spillen overtuigen.

Wij veronderstellen dat de vorm van de houten spil of "knuppel", waarmede gewoonlijk de topgevels van de houten stads- of landelijke woningen waren (of nog zijn) bekroond, evenals die der houten standaardmolens, ontleend is aan de spil van stroo, zeer waarschijnlijk ook wel aan de dakhoekspillen, o. a. aan de windwijzers, die vroeger, in de middeleeuwen, op de daken van burchten of kasteelen en op woningen van edellieden werden geplaatst.

De functie van deze beide spillen, de houten en deze van stroo, is dan ook ongeveer dezelfde. De eerste behoort als een constructief onderdeel bij den houten topgevel; de tweede als dakhoekafsluiting bij de eigenlijke afdekking van stroo.

De ingekraste teekeningen binnen de grot van de "Fontede-Gaume" (Frankrijk) geven ons afbeeldingen weer van daken, waarop we reeds een soort van stroopop terugvinden, wat ons alras bewijst dat het gebruik van dergelijke nokspil-tuiltjes van veel ouder dagteekening is dan de verschijning van den zinnebeeldigen Hamer van Donar, waaruit z. g. de tuiltjes, die we heden nog kennen, zouden ontstaan zijn. Doch dat zij eertijds zouden gediend hebben om er het Donarteeken aan vast te hechten is

niet onmogelijk, zoodat we hiermede mogen besluiten dat deze spullen, de houten zoowel als deze van stroo, die de stadswoningen of boerewoningen versierden of nog versieren, evenals deze uit de vóór-geschiedenis, werkelijk technische noodzakelijkheden zijn geweest, waaraan zich geen bijgeloovige beteekenis vastknoopte. (terzijde gelaten de houten paardekoppen en zwanekoppen).

Echter moeten we hier een onderscheid maken met een paar types van spullen, waarop christelijke elementen zijn te ontwaren, b. v. het kruis. (fig. 23-27).

Zoo vernemen wij uit den mond van het volk zelf, dat het kruis op het dak tot bescherming dient van het erf. Het moet vooral de bewoners, evenals het vee, tegen allerlei ziekten behoeden, ook wel eens het gebouw tegen brand. Vruchtbare oogst, vruchtbaarheid bij de dieren worden er van verhoopt, zoodat nu werkelijk dit motief hier niet meer als specifiek-christelijk dient beschouwd, doordat dit een meer volkssymbolische beteekenis in zich draagt, waaraan zegen- of geluk aanbrengende krachten worden toegeschreven.

Wij vinden ze vooral in het oostelijk gedeelte van de provincie, te beginnen van de omgeving van Heusden (bij Gent). Niet alleen op de daken met stroo belegd komen zij voor, maar ook heel dikwijls met kalk geteekend, op de muren van stal of schuur, doch meestal geverfd op de staldeuren.

Deze soort van kruisen blijkt ten slotte en meestendeels niets meer te zijn dan "Schutzmittel", waarvan de beteekenis en het gebruik b. v. in Duitschland ook ongeveer dezelfde zijn, teekens, die vooral tegen veeziekten, kwade hand of oog, en dies meer moeten beschermen. Misschien staat dit kruis dan ook wel eenigszins in verband met de bekende fetisch-muntstukken, waarop gewoonlijk een kruis staat afgebeeld.

Van een ander type, waarvan het motief op zichzelf weer zuiver christelijk is - dan toch zou moeten zijn - is het kruis boven een hart (Geloof en Liefde), motief dat ook in Holland b. v. op menige Saksische woning is aangebracht.

Dit motief vinden wij in de omgeving van Balegem-Oosterzeele. Elders in de provincie hebben wij het niet meer gevonden.

Voor zoover wij er dus de beteekenis van mochten vernemen, houden zij met den christelijken godsdienst geen direkt verband, dit naar de verklaring ons nu door den stroodekker zelf verschaft. Hij gebruikt het als "type „ van dakversiering en noemt dit eenvoudig "Hertenaas „, net zooals in het kaartenspel.

Misschien is dit motief verwant met de opschriften, die eertijds zoo menigvuldig op de woningen, b. v. boven de deurbalken waren aangebracht, meestal verkortingen of letters, zooals J. H. S. (Jesus Hominum Salvator of Jesus Heere Saligmaker) enz.

(Dergelijk opschrift, misschien een eenig nog bestaand voorbeeld in onze streek, vinden wij te Mater, in den gevel van een leemen woning, boven de deur aangebracht, met het jaarcijfer 1628).

Een ander type is dit met het hart, waarboven nu een tuiltje is aangebracht, dat hier waarschijnlijk het kruis heeft vervangen. (fig. 26).

Het kruis met het hart is een motief dat in de kerkelijke kunst van de Renaissance veelvuldig voorkomt. Misschien is dit teeken (dat volgens de verklaring van den stroodekker zeer oud is) na de godsdienstonlusten in de XVIe eeuw gedurende de Contra-Reformatie op de daken geplaatst geworden en had het voor de Katholieken uit dien tijd een direkte beteekenis. Protestantsch is het in elk geval niet. Ofwel is dit type werkelijk niets meer dan een schepping geweest van den stroodekker zelf.

* *
* *

Zooals we reeds gezien hebben, hebben deze spillen of tuiltjes, eender hoe zij er uitzien, hun praktisch nut. Zij dienen diensvolgens als een onderdeel van het gebouw te worden beschouwd. Ook getuigen zij van de groote zorg, die de plattelanders aan het stroodak besteedt, om dit zoolang mogelijk voor te vroegtijdige sleet te behoeden. Niet alleen is dit de functie van deze spil maar ook van de "vuste „ (vorst) (ook wel eens "horizont „) genoemd of de "gewrongen vuste „ die hier een even belangrijke rol vervult.

Om dan zooveel mogelijk het stroodak voor sleet of voor vernieling te vrijwaren verzon de vakman allerlei eigenaardige

middeltjes. De vogels, de duiven vooral, berokkenen veel schade aan deze daken, waarop ze gewoonlijk hun rustje nemen, en dan van de gelegenheid gebruik maken om de nok of de "vuste „ van het dak los te wroeten.

Zoo vertoont onze afbeelding 28 een middeltje, dat alhoewel het op het eerste zicht aan een versiering doet denken, toch in de eerste plaats er toe dient om de vogels van de "vuste „ af te weren, door ze een meer geschikte rustplaats aan te bieden op de sierlijke rieten boogjes. Vroeger werd dit veelal gebruikt.

Deze voorzorgmiddelen mochten we te Hemelveerdegem aantekenen, doch hebben ze elders niet meer teruggevonden.

De knolletjes, die we op de "gewrongen vuste „ ontwaren (fig. 29), hebben den vorm of liever moeten de silhouet van "vogeltjes „ voorstellen. Deze "vogeltjes „ dienen om meer kracht aan het samengewrongen stroo om den "vustestok „ bij te zetten.

In het zuidelijk gedeelte van de provincie Oost-Vlaanderen zien we veelal den "vustestok „ tot op een zekere lengte buiten het dak steken, t. z. aan den kant van den voorgevel (fig. 1, 2, 11 en 14). Het uiteinde van den stok dient op zijn beurt om het wegschuiven van de spil en het "vustestroo „ te verhinderen, maar ook om daarop de vogels te doen plaats nemen. Zoo ontstaan terzelfder tijd horizontale (spil) en verticale dakverstevigingen (stok).

Van een ander soort van dakversteviging, terzelfder tijd als versiering gebruikt, is het vlechtwerk, dat op sommige daken is aangebracht, onderaan de "vuste „. (fig. 29 en 31).

Ook dit soort van vlechtwerk heeft niet alleen tot doel de eentonigheid van deze dakschilden te breken, maar ook, zooals duidelijk is gemaakt, het stroo, riet of "stol „ (gepelde hennep), vaster, sterker bijeen te houden, meer verband tusschen de verschillende, naast elkaar liggende stroolagen te brengen en dit wel over de gansche oppervlakte van het dak.

Ook vinden wij op daken, die met pannen zijn belegd, wel eens eigenaardig verzonnen, praktische voorwerpen terug.

Het zijn gewoonlijk twee of drie op elkaar geplaatste baksteen, die op beide dakuiteinden zijn gemetseld en in zulken vorm, dat men min of meer nog de nokspil van stroo herkent, zij dienen om het loskomen van de eerste "vustepan „

te vermijden, wat door de zwaarte van deze twee of drie steenen onmogelijk gemaakt wordt. (fig. 32)

Ten Westen, over Deinze naar Thielt, vooral in West-Vlaanderen, vinden wij ze zeer veel, ook hier en daar in de omgeving van Gent o. a. tusschen Mariakerke en Luchteren, te Astene, enz.

Zooals het blijkt vinden we steeds de altijd zeer praktische en logische beredeneering van den plattelander terug.

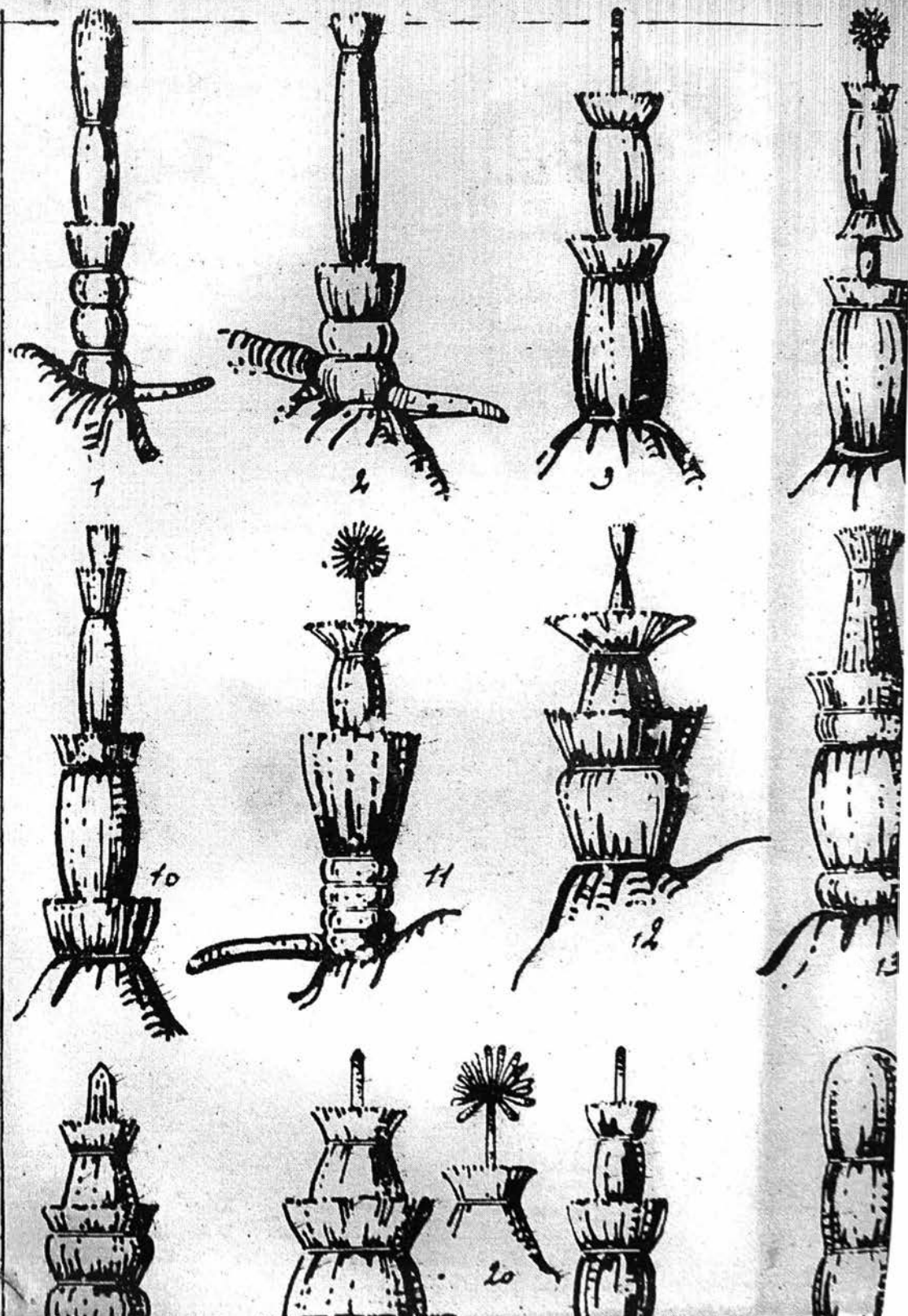
Ondanks het uiterst primitief of naef uitzicht dezer nokspil-tuiltjes, hoe hun vorm ook weze, verhoogen zij, evenals het vlechtwerk, in hooge mate het bekoorlijk uitzicht van de landelijke woning en moeten wij als folkloristen de stroodekkers dank weten, die hun oer-oud bedrijf (1) tot in onzen tijd in eere houden.

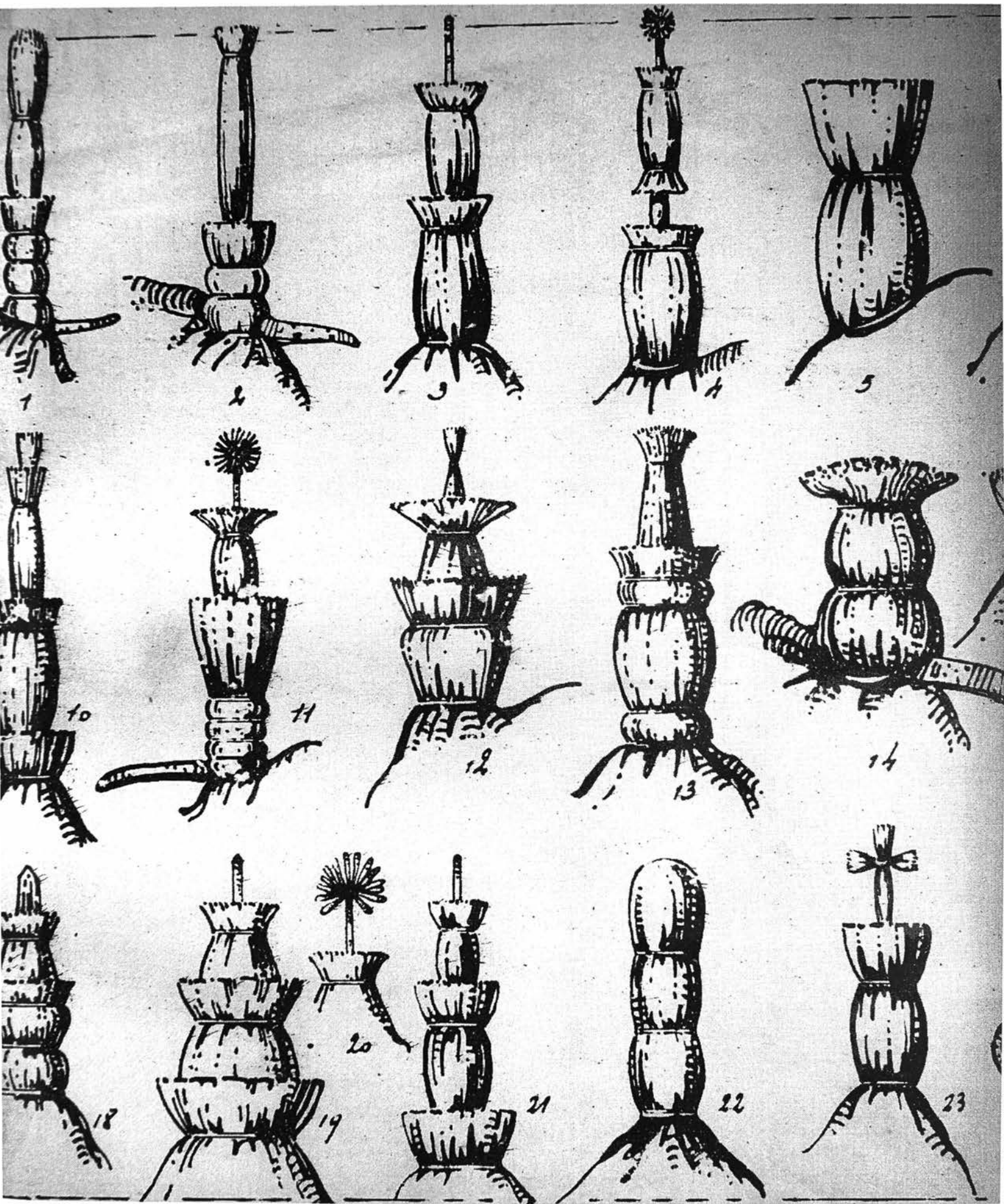
Gent.

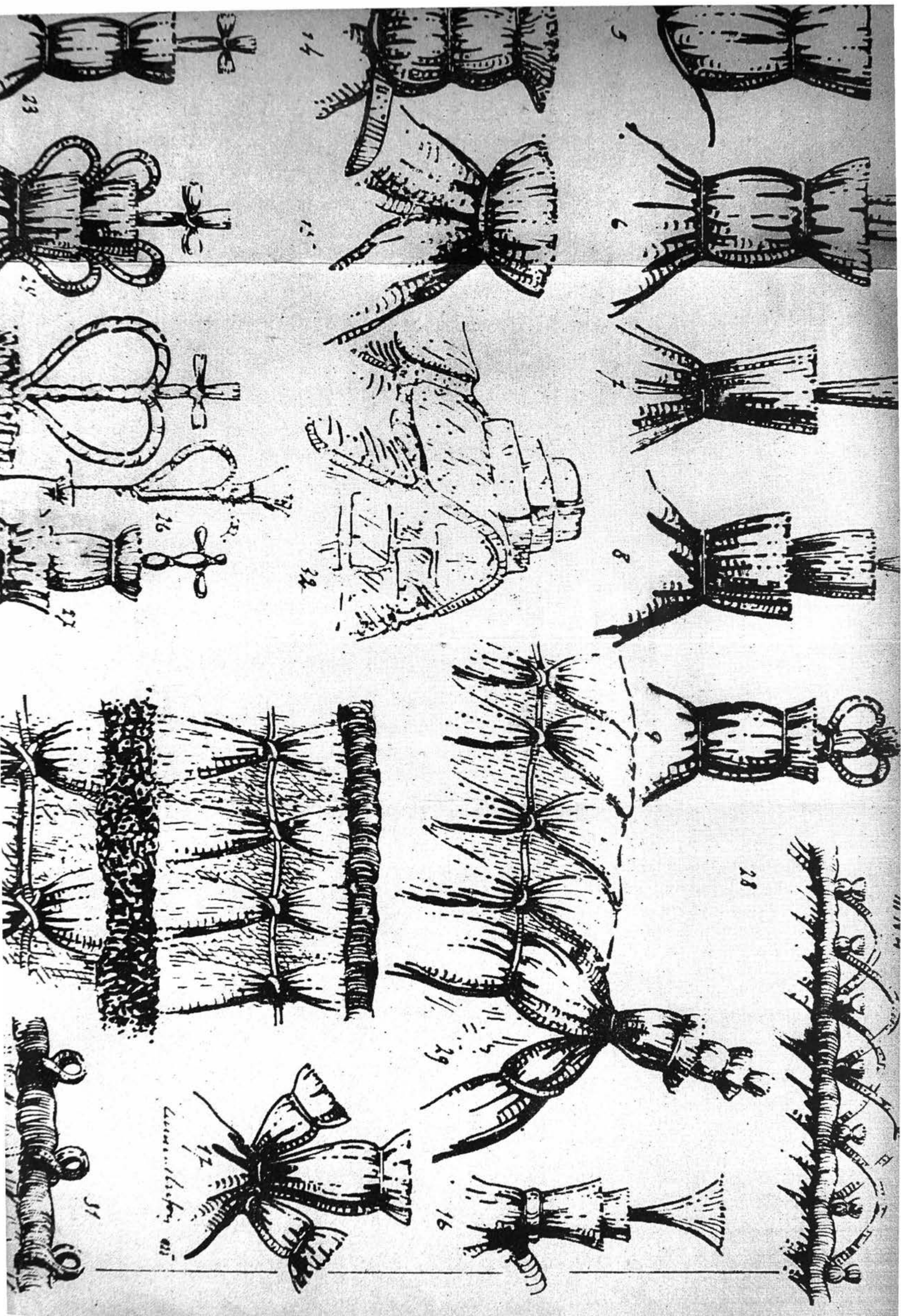
Clement Trefois.

Lijst der gemeenten en gehuchten, waar de afgebeelde nokspillen aangetroffen werden.

1. Deftinge, Hemelveerdegem en omgeving.
2. Hemelveerdegem (Watermolenstraat) en omgeving.
3. Kaerne, Kalken, Erbuurt.
4. St. Maria-Oudenhove (1 exempl.)
5. Wetteren (Boschkant), Cherscamp, Lede.
6. Roosbeke, Mater, St. Denijs-Boekel (omgeving.)
7. Hoogstade, Cherscamp, Gyzenzele.
8. Oombergen, Bottelare (omgeving).
9. Zeveneeken (Schépken) (1 exempl.)
10. Bavegem.
11. Sint Gooriks-Oudenhove (1 exempl.)
12. Arisdonk (Kalcitje), Waarschoot-Sleidinge.
13. Landscouter.
14. Schelderode, Deftinge (omgeving).
15. (Stompvorm, is zoowat overal verspreid) Denderhautem, Aspelare, Sint Antelinx (Roon), Deftinge, Arisdonk, Sint Maria-Hoorebeke, Waarschoot-Sleidinge, Denderleeuw, enz.
16. Somergem, Landegem.

23

24

25

26

27

28

29

30

31

28

29

30

Am...
17

31

17. Sleidinge (dorp) (1 ex.)
- 18-19. Heusden.
20. Heusden (spil voorzien van een soort van bolletje).
21. Overbeke.
22. Etichove, Haute (wijk), Schoorisse (omgeving) (Oude-naarde Z.-O.)
23. Land van Waas, Wetteren (Boschkant), Lede (omgeving).
24. Herdersem,
25. Oosterzele (Schuurhoek), Balegem, Munte (omgeving).
26. Balegem (dorp).
27. Oombergen-Eede (Wetteren) en omgeving, Kalken, Hoogstade, (omgev.)
28. Hemelveerdegem (1 exempl.)
29. Gontrode, Waarschoot (omgeving) Sleidinge-Evergem, (voorbeeld van vlechtwerk op de nok, zonder "gewrongen vuste „).
30. Sleidinge (Volpenswege-Zwaantje) voorbeeld van vlechtwerk op aangedikte bovenlaag (noklaag).
31. Voorbeeld van "gewrongen vuste met vogeltjes „.
32. "Nokpan „ waarop drie baksteen.

ZANTEN.

Gentsche Kinderrijmpjes en Volksliederen. (Vervolg) (1)

9. Het volgende lied wordt gezongen door eenige meisjes. Ze staan in twee groepen verdeeld, vier, vijf stappen van elkander verwijderd, en zien naar malkander.

De 1^e groep zingt A, C, E, G.

De 2^e groep zingt B, D, F, H.

De 1° groep treedt in drie stappen de tweede tegemoet en deinst terug in drie stappen. Dit gebeurt tweemaal onder het zingen van A. Dezelfde bewegingen worden herhaald door de tweede groep onder het zingen van B, en zoo voort, ieder om de beurt.

A. Mijn schoon kasteel
Van tierelíereliere.
Mijn schoon kasteel
Van tierelíerela ! Hoepsasa !

(1) Zie Oostvlaamsche Zanten, IIIe jg., nr 3, blz. 43.